خاڵ

گۆڤارێکی هزریی
ڕۆشنبیریی وەرزییە
ژمارە (٣٠)
تشرینی دووەم
٢٠٢٠

بە سپۆنسەری
سەنتەری زەهاوی بۆ لێکۆڵینەوەی فیکریی

خاوەنی ئیمتیاز و سەرنووسەر
تۆفیق کەریم
٠٧٥١١٤١٢٥٤٣ - ٠٧٧٣٢٦٣٧٦٦٤
tofeqkarem@yahoo.com

بەڕێوەبەری نووسین: **عادل سدیق**

بەڕێوەبەری هونەریی: **ڕەوشت محەممەد**

ڕاوێژکاری یاسایی: **بەکر حەمەسدیق**

دەستەی نووسەران

د. ئیسماعیل بەرزنجی
ڕێدار ئەحمەد
ئیسماعیل تەها
د. مەریوان حەمەدەروێش
د. حسێن محەممەد ئیبراهیم

دەستەی ڕاوێژکاران

پ. د.موحسین عەبدولحەمید
پ. د. سەباح بەرزنجی
پ. د. عوسمان هەڵەبجەیی
پ.ی. د. عوسمان عەلی
پ.ی. د. ئیسماعیل بەرزنجی
م.ی ئیدریس سیوەیلی

سایتی گۆڤاری خاڵ: www.xallkurd.com

تیراژ: ١٥٠٠
نرخ: ١٥٠٠ دینار

لەم ژمارەیەدا

تەوەری ژمارە: [شارسازیی و کەلتوری شار]

ڕۆشنبیر و بەرپرسیارێتی کۆمەڵایەتی .... پ.ی.د.هیوا عەزیز سەعید ٥

ڕۆشنبیری دیمەکی، ڕۆشنبیری شەنیەر .... نەبەز گۆران ١٥

ڕۆشنبیر ـ دەسەڵات – کۆمەڵگە، کامیان کاریگەری لەسەر ئەوانیترە؟ .... کامیل مەحمود ٢٥

چەمکی ڕۆشنبیریی و ئەرک و پێگەی ڕۆشنبیر لە کۆمەڵگەدا .... عومەر ئیسماعیل ڕەحیم ٣٨

گفتوگۆ لەگەڵ سەردار عەزیز .... گۆڤاری خاڵ ٥٤

گفتوگۆ لەگەڵ ڕێبین هەردی .... گرووپی گوڵنار ٦٢

هەبوونی ڕۆشنبیر واقعە یان ئاوات؟ .... فازیل قەرەداغی ٧٠

یەک دوو قسە لەسەر ڕۆشنبیر .... مستەفای سەیید مینە ٧٩

ڕۆڵی بیرمەند لە ئاگاکردنەوەی کۆمەڵگادا .... محەمەد عەلی باپیر ٨٣

ڕۆشنبیر کێیە و ئەرکی چییە؟ ....محەمەد ساڵح پێندرۆیی ٨٩

ڕووناکبیر و ڕۆڵی ئەو لە هەستانەوەی کۆمەڵگادا لە گفتوگۆیەکی کراوەی سەنتەری زەهاویدا ئا: هەژار حاتەم ٩٤

ڕۆڵی نەوەی یەکەمی نوخبەی کوردی لەسەر پەرەپێدانی سیاسی لە کوردستان مەجید ساڵح عزیز ١٠١

بابەتی گشتی

بیرەوەرییەکانی مەولود باوەمراد (بەشی چوارەم) ١١٨

پەیڤین لە دەقە پیرۆزەکاندا (قورئان وەک نموونە) .... د.کامەران محەمەد ١٢٨

عەلی وەردی و دوانێتیبوونی تاک و مێژوو .... ژینۆ عوسمان ئەحمەد ١٣٨

لە ئەرشیفەوە (سێ زانای ناو ونبووی کورد) ....د. هێمن عومەر خۆشناو ١٥٢

کیمیابارانی هەڵەبجە لە بیرەوەری محەمەدی حاجی مەحموددا ... چاوپێکەوتنی عادل صدیق ١٥٥

نالی، بیبلیۆگرافیا و پێڕستی لە کتێبی کوردیدا (١٩٥٢– ٢٠١٠) .... بوار نوورەدین ١٦٦

یووسف بەگی شەرەفبەیانی .... کاروان عوسمان خەیات (ڕێبین) ١٨٠

لە ئەرشیفەوە

سێ زانای ناو ونبووی کورد

پ.ی.د. هێمن عومەر خۆشناو
لەدایکبووی ١٩٨٣، دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی، خاوەنی ژمارەیەک کتێبی چاپکراو و چەندین وتار و توێژینەوەی زانستی بڵاوکراوەیە.

شاری ئەرزەڕۆم لە سەردەمی عوسمانییەکاندا بە یەکێک لەو شارانە دەهاتە حسێب کردن کە زۆرترین ئەو شار و شارۆچکانەی کە بەو شوێنە بەندیواربوون دانیشتوانەکانیان کورد بوون. تەنانەت خودی ئەرزەڕۆمیش بەشێکی زۆری کورد بووە. هەروەها ناوەندێکی گرنگی سەر رێگەی کوردان بووە بۆ شاری ئەستەنبوڵ، لەوەدا هەموو ئەوانەی لە باشووری کوردستانەوە بیانویستایە بچنە ئەستەنبوڵ قۆناغێکی مانەوەیان شاری ئەرزەڕۆم بووە.

کتێبی (تاریخچەء ارضروم مأخوذ همشهریلره آرمغان) کە نووسەرەکەی (محمد نصرت)ە و لە ساڵی ١٣٣٨ ی کۆچی بەرامبەر ١٩٢٢ی زایینی لە چاپخانەی (علی شکری) ئەستەنبوڵ چاپکراوە. کتێبەکە (١٣٠)لاپەڕەیە و لە دوای پێشەکییەوە باسێکی کورتی مێژووی ئەرزەڕۆمی کردووە و پاشان کورتە ژیانی چەندین زانا و کەسایەتییەکانی ئەو شارەی نووسیوە. لەو چوارچێوەیەدا باسی سێ زانای کوردیشی تێدایە، کە بریتین لە:

یەکەم/ مەلا مەقسوودی سلێمانی

ناوی ئەم زانایە بە مەقسوود ئەفەندی هاتووە و نووسەری کتێبەکە ئاماژە بەوە دەدات کە لە بنەڕەتدا کوردە و لە وڵاتی کوردانەوە دوای تەواوکردنی خوێندن هاتۆتە ئەرزەڕۆم و لێرە لە ئەرزەڕۆم نیشتەجێ بووە. هەموو ژیانی خۆی لە مەدرەسەی ئیبراهیم پاشا لە ئەرزەڕۆم بەسەربردووە و زانایەکی گەورەی سەردەمی خۆی بووە. حاشییە و تەعلیقاتی لەسەر تەفسیری بەیزاوی نووسیوە. لە ساڵی ١١٧٤ی کۆچی وەفاتی کردووە و لە گۆڕستانی ئەرزنجان نێژراوە(١).

عەبدولڕەزاق تورک لە ڕۆژنامەی ئەرزەڕۆم لە ٢٨ی ئەیلوولی ساڵی ٢٠١٠ لە گۆشەکەی خۆی بەناوی چراکانی ئەرزەڕۆم، بەشی (٤٥)ی بۆ ئەم مەقسوود ئەفەندییە تەرخان کردووە و تێیدا چەند زانیارییەکی تر دەخاتە سەر زانیاری پێشوو. ئەو پێیوایە مەقسوود ئەفەندی خەڵکی سلێمانییە، ئەگەرچی لەو مێژووەدا هێشتا سلێمانی بنیاد نەنرابوو، بەڵام سلێمانی لێرەدا بە واتای دەشتی شارەزوور هاتووە. هەروەها ئاماژە بەوە دەدات کە ناوبراو دەرسی بە محەمەد ثاقب ئەفەندی گوتووە کە یەکێکە لە دیارترین زاناکانی ئەرزەڕۆم بەتایبەتی لە ماتماتیک و فیقهدا دەریایەکی گەورەی زانستە. ئەو گۆڕستانەی کە مەقسوود ئەفەندی تێدا نێژراوە، بەهۆی گەورەبوونی شار، لە ساڵی ١٩٣٠دا گۆڕەکان دەگوێزرێنەوە شوێنێکی تر و لەوێ بۆ جاری نوێ گۆڕەکەی دەکەوێتە تەنیشت گۆڕی قازیزادە موفتی محەمەد ئەفەندی و چەند زانایەکی تر(٢).

دوای سۆراغکردنی زیاترمان سەبارەت بەم زانایە، لە پێرستی دەستخەتەکانی کتێبخانەی سولەیمانییەی ئەستەنبوڵ، ناوونیشانی کتێبی (رسالة فی حق مسألة الاختیار الجزئیة)م کەوتە بەرچاو، کە نووسەرەکەی (مقصود بن شاه السلیمانی)یە و ناسراوە بە مەقسوود ئەفەندی. ئەگەری زۆرە ئەم مەقسوود ئەفەندییە هەمان ئەو زانایە بێ کە لێرەدا باسمان کرد. کتێبەکە بە زمانی عەرەبییە و (چاوشیزادە علی بن حسین الترابزونی) لە ساڵی ١١٧٧ی کۆچی نووسیویەتییەوە و لە کۆلکسیۆنی قاسیدەجیزادە بە ژمارە (٠٠٦٧٢-٠١٠) و بە لاپەڕەی (vr-٨١a ٩١a.) و ژمارەی دەستخەتی (٧٢٠) پارێزراوە.

هەروەها لە کتێبی (عثمانلی مؤلفلری) باسی ئەم زانایە دەکات و بەرهەمەکانی بەم شێوەیەی خوارەوە دادەنێت:

١- حاشیة تفسیر القاضی الی سورة الاعمران
٢- شرح شافیة
٣- شرح کلمەء توحید (٣)

دووەم/ محێ خۆجە

له بنەڕەتدا کوردە، لە منداڵییەوە لە کوردستانەوە چووەتە ئەرزەڕۆم، لە ئەرزەڕۆم لە لای سۆلاقزادە خوێندنی تەواوکردووە و ئیجازەی زانستیی وەرگرتووە. کەسێکی پارێزکار و لەخواترس بووە. تا مردن بە ڕەبەنی ژیاوە و ژنی نەهێناوە. لەسەر تەریقەتی نەقشبەندی بووە. زستانان لە گەڕەکی یونجەلیق دەمایەوە و دەرسی بە فەقێیان دەگوتەوە. هاوینانیش دەچووە دەشت و دەر. خەڵک کەرامەتی لێ دەگێڕنەوە. لە ساڵی ١٣١٨ی کۆچی وەفاتی کردووە و لە مەدرەسەکەی خۆیدا نێژراوە(٤).

سێیەم/ حاجی محەممەد بابا

کوڕی موفتیی سلێمانی بووە. لە سلێمانی و دەوروبەری خوێندوویەتی و دوای ئەوەی خوێندنی تەواوکردووە، چووەتە بەغداد و ماوەیەک لەوێ ماوەتەوە. دواتر چووەتە ئەرزەڕۆم. تا مردووە هەر سەیر و سلووکی کردووە. زۆر تێکەڵی خەڵک نەبووە. لە حوجرەکەی خۆیدا گۆشەنشین و دوورەپەرێز بووە. ئەگەر میوانێکی هاتبێ، وەگەرنا شەو و ڕۆژ مژوولی خواپەرستی بووە. لەبەرئەوەی هەوای ئەرزەڕۆم ساردە و لە هاوینانیشدا فێنکە، هاوینان دەچووە دەشت و دەر. دەست و دیاری لە خەڵک وەرنەدەگرت. لە دونیا بەکەمگریی و زوهددا «شبلی» سەردەمی خۆی بووە، لە گەنجیدا زۆر شوێن گەڕاوە. (١١١) ساڵ ژیاوە. لە ژوورێک لە ژوورەکانی حوجرەی ئەسعەد پاشا لە ساڵی ١٣١١ی کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێ نێژراوە(٥).

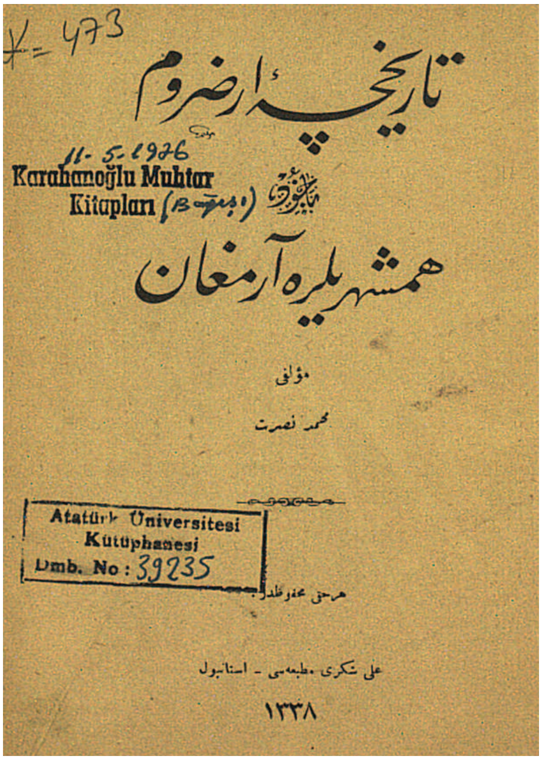

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١- تاریخچهء ارضروم مأخوذ همشهریلره آرمغان، مؤلفی محمد نصرت، علی شکری مطبعەسی، استانبول ١٣٣٨، ص١٠٠

2- http://www.erzurumgazetesi.com.tr/yazar/Erzurum-un-Kandilleri-45-Buyuk-Maksut-Efendi/2443/

3- Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmed Tâhir Efendi ,1. Cild, meral yayınevi, beyazıt – İstanbul.s 409.

٤- تاریخچهء ارضروم مأخوذ همشهریلره آرمغان، مؤلفی محمد نصرت، علی شکری مطبعەسی، استانبول ١٣٣٨، ص١٢٤

٥- سەرچاوەی پێشوو، ص١٢٥.